

ป๋วย อึ๊งภากรณ์ : ชีวิตและงาน *

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์

ในบรรดาผู้หลักผู้ใหญ่ของเมืองไทย ที่มีอายุอยู่ในราว 80 ปีและมีเกียรติประวัติในการทำงานเพื่อสังคมและส่วนตัวอันคั่งงามแล้ว นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ หรือที่คนทั่วไปไปเรียกว่าอาจารย์ป๋วยนั้น ก็เป็นบุคคลหนึ่งในจำนวนน้อยคนนักที่มีผลงานและการอุทิศตนเพื่อประโยชน์ของสังคมเสมอมา

นายป๋วยเป็นครูสอนหนังสือ เป็นนักเศรษฐศาสตร์ เป็นนักพัฒนา เป็นนักมนุษยธรรม ให้ความสนใจต่ออนาคตและโชคชะตาของประเทศชาติ และท้ายที่สุดเป็นบุคคลสำคัญทั้งในวงการภายในประเทศและวงการระหว่างประเทศ ที่ถูกกล่าวขวัญถึงอยู่เป็นประจำ

* บทความนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกโดยไม่ปรากฏชื่อผู้เขียนในสมบัติ จันทร์วงศ์ และรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ), *รักเมืองไทย* เล่มที่หนึ่ง และณรงค์ชัย อัครเศรณี และรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ), *รักเมืองไทย* เล่มที่สอง ซึ่งโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย จัดพิมพ์เพื่อเป็นเกียรติแก่ ศาสตราจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ในโอกาสอายุครบ 60 ปี เมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2510

นายป๊วย อึ้งภากรณ์ เกิดเมื่อวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2459 ที่ตลาดน้อย ใจกลางย่านธุรกิจของกรุงเทพฯ ฯ บิดาชื่อนายซา เป็นชาวจีนที่อพยพเข้ามาเมืองไทย เพื่อทำอาชีพขายส่งปลา มารดาชื่อนางเซาะเซ็ง มีเชื้อไทย-จีน ครอบครัวของนายซาและนางเซาะเซ็ง มีบุตรทั้งหมด 7 คน เป็นชาย 5 และหญิง 2 //

ถ้าจะว่ากันโดยชาติกำเนิด นายป๊วยก็เป็น “ลูกจีน” และประสบปัญหาในเรื่องนี้เหมือน ๆ กับคนไทยเชื้อจีนจำนวนมากในประเทศของเรา นายป๊วยเล่าไว้ว่า

“เพราะชื่อเราก็คือจีน นามสกุลก็เป็นจีน เพื่อน ๆ ที่โรงเรียนก็ถือว่าเป็นเด็ก เขาตั้งฉายาต่างๆ ให้เจ็บอาย เช่น เรียกผมว่า ไอ้ตี๋ เวลาที่ต้องลงชื่อรับทราบรายงานความประพฤติและผลสอบในสมุดประจำตัวนักเรียน เขาก็เขียนภาษาไทยไม่ได้ ต้องลงชื่อภาษาจีน ถ้ามีความอายเรื่องนี้มากกว่าผม ตอนหลัง ๆ ถึงกับปลอมลายมือเขียนเป็นภาษาไทย และเปลี่ยนชื่อให้เป็นไทยเสร็จ เขาก็เป็นลูกชายคนที่สามของปู่ ใคร ๆ เรียกว่า “ซา” ถ้าก็เปลี่ยนให้เป็น “สา” ฟังดูแล้วเป็นชื่อไทย

“อยู่โรงเรียน เราทั้งสองพยายามมักก็จะให้เพื่อน ๆ รับเราว่าเป็นคนไทย พอกลับมาบ้านและโดยเฉพาะเมื่อไปหาลุงกับเตี้ยที่เพปลา บรรดาญาติทางเตี้ยที่มาร่วมทำงานหากินกับลุงก็มักจะล้อเลียนพวกเราว่า กลายเป็นคนไทยไปเสียแล้ว พูดภาษาจีนก็ไม่ชัด กลายเป็น “ฮวนเกี้ย” คือลูกชาวป่าเถื่อน เรายังเด็กอยู่รู้สึกอึดอัดเป็นกำลัง เพราะโดนขนาบทั้งสองด้าน ทั้งที่โรงเรียนและที่บ้าน แม่เป็นคนปลอบและให้กำลังใจแก่เรา ท่านว่า “ฮวนเกี้ย” ชิดี้ เกิดเมืองไทย อยู่เมืองไทย ต้องเป็นไทย ถ้าอยู่เมืองจีนเป็นคนจีนคิแล้ว เข้ามาหากินในเมืองไทยกันทำไม ท่านว่าท่านเลี้ยงลูกของท่านให้เป็นคนไทย จะได้ไม่ต้องเป็นจู้บัง คือกรรมกรแบกหาม อย่างญาติที่ข้างลื้อเรา ไม่ต้องหาบกำยเตี้ยขายอย่างเด็ก ๆ เพื่อนบ้านและเพื่อนเล่นของเรา และไม่ต้องเป็นอั้งยี่ สมาชิกสมาคมลับของจีนที่เป็นอันธพาล

“ปัญหาเรื่องลูกจีนในประเทศไทยนั้น พวกเราโดยมากมักจะมองไปในทำนองว่า ลูกจีนเป็นตัวปัญหา หาได้คำนึงไม่ว่าลูกจีนนั้นเองมีปัญหาของตัวอยู่ เพราะถูกอึดก็อปปีทั้งด้านไทยและด้านจีน ผมคิดว่า ปัญหาของลูกจีนนั้น ถ้าเราแก้ไขให้แล้ว จะช่วยแก้ไขป้องกันปัญหาเรื่องลูกจีนสำเร็จ ไปด้วยในตัว สำหรับผมเอง แม่ได้ช่วยแก้ปัญหามาให้เสร็จด้วยคาถา

ที่ว่า เกิดเมืองไทย อยู่เมืองไทย ต้องเป็นไทย ต้องจงรักภักดีต่อไทย แม้จะถูกเขี่ยหยันต่อว่า ว่าทั้งขนบธรรมเนียมภาษาจีนของปู่ย่าและพ่อไป ก็ทนไหว เพราะแม่ชี้ทางให้ แม่เองก็ซื้อจีน มีเชื้อจีนและพูดภาษาจีน ได้คล่อง รัฐบาลนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน เช่น เช่น ไหว้ปู่ย่าตายาย พระภูมิเจ้าที่แบบจีน นั่นเป็นเรื่องของครอบครัวของสังคม ไม่ใช่เรื่องสัญชาติและความจงรักภักดี ซึ่งต้องเป็นของไทยเด็ดขาด เมื่อครั้งสงครามญี่ปุ่น ผมและเพื่อน ๆ ถูกจีนอย่างผมอีกหลายคน ไม่เคยถึงเลใจเลยที่จะสละชีพเพื่อชาติไทย เพราะนอกจากจะเกิดเมืองไทยกินข้าวไทยแล้ว ยังได้รับทุนเล่าเรียนรัฐบาลไทย คือเงินของชาวนาชาวเมืองไทย ไปเมืองนอก แล้วผูกพันใจว่าจะรับราชการไทยด้วย”¹

นายชาผู้บิดาถึงแก่กรรมเมื่อนายป้วยมีอายุได้ 10 ขวบ ดังนั้นจึงตกเป็นหน้าที่ของนางเซาะเซ็ง ที่จะต้องเลี้ยงดูบุตรธิดาทั้งหมด มารดานั้นมีความตั้งใจอย่างแรงกล้าที่จะให้ลูก ๆ ได้รับการศึกษาอย่างดีเลิศ และก็มีฝ่าฟันปัญหานั้นมาอย่างหนักหน่วง

นายป้วยเข้าศึกษาที่โรงเรียนอัสสัมชัญในแผนกภาษาฝรั่งเศส และก็ทำคะแนนได้ยอดดีในวิชาฝรั่งเศสและวิชาคณิตศาสตร์ อันเป็นผลให้เมื่อจบการศึกษาในปี พ.ศ. 2475 นั้น ทางโรงเรียนเก็บนายป้วยไว้เป็นครูสอนหนังสือต่อ .

อาชีพแรกของการเป็นครูได้รับเงินเดือน 40 บาท ซึ่งเป็นเงินจำนวนมากในสมัยนั้น (เสมียนพนักงานที่รับราชการได้รับเงินเดือนขั้นต้น 15 บาท) ดังนั้น นายป้วยซึ่งเป็นครูหนุ่มอายุ 17 ปี ก็สามารถช่วยเหลือครอบครัวได้ โดยแบ่งให้มารดาเดือนละ 30 บาท และเก็บไว้ใช้เองส่วนตัวเพียง 10 บาท

ในปี พ.ศ. 2477 มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในสมัยนั้นเป็นตลาดวิชาที่เปิดโอกาสการศึกษาให้แก่คนไทยอย่างกว้างขวาง นักศึกษาไม่จำเป็นจะต้องเข้าเรียนเป็นประจำ และสามารถทำซื้อค่าบรรยายไปศึกษาได้ด้วยตนเองในราคาวิชาละ 2 บาท นายป้วยก็เป็นคนหนึ่ง ในจำนวนคนไทยหลายพันคนที่เข้าเป็นนักศึกษาของ ม.ธ.ก. และศึกษาไปพร้อมกับการทำงานอาชีพครู

¹ ป้วย อิงภากรณ์, *สันติประชาธรรม* (สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2518), หน้า 7-8; “ถั่ว” ในถ้อยความที่ยกมาอ้างนี้ เป็นที่ชายคนที่สามของนายป้วย ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นกำพล

นายป๋วยจบบริญญาธรรมศาสตรบัณฑิตในปี พ.ศ. 2480 และก็ได้เริ่มงานอาชีพใหม่ในธรรมศาสตร์ โดยเป็นล่ามให้กับอาจารย์ฝรั่งเศส

ในปี พ.ศ. 2481 เมื่อมีอายุได้ 23 ปี นายป๋วยสอบแข่งขันได้ทุนรัฐบาลไปศึกษาต่อทางเศรษฐศาสตร์และการคลังที่ London School of Economics ของมหาวิทยาลัยลอนดอน ประเทศอังกฤษ นางเซาะเซ็งผู้มารดาถึงแก่กรรมในปีเดียวกันนั้น แต่ก็ได้ทราบแล้วว่า บุตรชายกำลังจะได้มีโอกาสไปศึกษาต่อในต่างประเทศ

ในระหว่างที่ศึกษาอยู่ที่ London School of Economics นั้น นายป๋วยมีผลการเรียนดีเด่น และเป็นศิษย์เอกของศาสตราจารย์โลออนเนล 롭บินส์ ศาสตราจารย์เฟรดเดอริก ฮาเย็ก (ซึ่งได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์ในปี 2517) และศาสตราจารย์ฮาร์โรลด์ ลาสกี จนในที่สุดสำเร็จปริญญาตรีในปี 2484 โดยได้รับเกียรตินิยมนับหนึ่งนับเป็นนักเรียนไทยคนเดียวที่ได้รับเกียรตินิยมนับหนึ่งจากสถาบันแห่งนี้ เกียรติประวัติทางการศึกษาดังกล่าวนี้นำให้ได้รับทุน Leverhulme Studentship เพื่อศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกทันที

ในระบอบนั้นสงครามโลกครั้งที่สองได้เกิดขึ้นในยุโรป และต่อมาสงครามก็ขยายตัวขึ้นในเอเชีย โดยประเทศญี่ปุ่นซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายอักษะเริ่มรุกรานประเทศต่างๆ ในขณะเดียวกัน รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็เข้าร่วมกับญี่ปุ่น และประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษเมื่อวันที่ 25 มกราคม 2485 ดังนั้นประเทศไทยและประเทศอังกฤษจึงอยู่ในฐานะของประเทศคู่สงคราม บรรดาคนไทยในอังกฤษจะต้องถูกส่งตัวกลับประเทศทั้งหมด

การประกาศสงครามของรัฐบาลไทยได้รับการคัดค้านอย่างกว้างขวาง และก็เริ่มมีขบวนการต่อต้านขึ้นทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งรู้จักกันดีต่อมาในนามของขบวนการเสรีไทย ขบวนการเสรีไทยภายในประเทศมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำ ขบวนการเสรีไทยในสหรัฐฯ มี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูต เป็นผู้นำ

ขบวนการเสรีไทยในประเทศไทยและในสหรัฐฯ ได้รับการรับรองให้มีฐานะอย่างเป็นทางการจากทางฝ่ายสัมพันธมิตร ทั้งนี้เพราะนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ สามารถติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตรได้ และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชเองก็ปฏิเสธการประกาศสงครามของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งทำให้สหรัฐฯ

รับรองฐานะของขบวนการนั้น แต่ในอังกฤษปรากฏว่าอัครราชทูตไทยยอมเดินทางกลับประเทศตามคำสั่งรัฐบาล และอังกฤษเองก็ถือว่ามิสภาพสงครามกับประเทศไทย ดังนั้น ขบวนการเสรีไทยในอังกฤษจึงมิได้รับการรับรองฐานะเป็นทางการ คนไทยที่ต้องการทำงานเพื่อประเทศชาติจึงต้องอาสาสมัครเข้าทำงานในกองทัพอังกฤษ

นายป๊วยก็เป็นบุคคลหนึ่งที่อาสาเข้าทำงานนั้นใน British Army Pioneers Corps เพื่อจุดประสงค์ในการทำงานติดต่อระหว่างไทยกับสัมพันธมิตร และมีชื่อรหัสว่า “เข้ม”

จากบทความเรื่อง “ทหารชั่วคราว” ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสืองานศพพันเอก สรรค์ ยุทธวงศ์ น้องเขย เมื่อเดือนกรกฎาคม 2496 นายป๊วยได้เล่าว่า เสรีไทยในอังกฤษกลุ่มหนึ่งถูกส่งไปฝึกสงครามจรยุทธ์ ที่เมืองปูนา ประเทศอินเดีย เสรีไทยกลุ่มของนายป๊วยนี้มีฉายาว่า “ช้างเผือก” (The White Elephants) ในเดือนกันยายน 2486 นายป๊วยได้รับเลือกให้อยู่ในหนึ่งในจำนวนสามคนแรกที่จะถูกส่งเข้าประเทศไทย เสรีไทยทั้งสามได้รับการฝึกฝนการส่งวิทยุและการสืบราชการลับ และท้ายที่สุดคือ ฝึกการจั้นบกจากเรือดำน้ำ

ดังนั้นงานชิ้นแรกของนายป๊วยก็คือ เดินทางไปกับเรือดำน้ำจากลังกาเข้าอ่าวไทย เรือดำน้ำดังกล่าวต้องจอดข่มอยู่ถึงหนึ่งสัปดาห์ กลางวันต้องกบดานอยู่ใต้ผิวน้ำเป็นส่วนใหญ่ และจะโผล่ขึ้นมาเหนือน้ำในตอนกลางคืน นายป๊วยเล่าเหตุการณ์ในตอนนั้นว่า

“...การเดินทางด้วยเรือใต้น้ำมิใช่จะปราศจากเหตุการณ์ก็หาไม่ได้ เราได้มีเวลาตื่นเด่นอยู่บ้างในเมื่อทราบว่ามีเรือใหญ่อยู่เหนือผิวน้ำ ใกล้เคียงกับที่เราจมอยู่ อาจจะเป็นเรือญี่ปุ่นหรือเรือไทยก็เป็นได้ แล้วเราก็ไม่ทราบแน่ชัดว่าเรือลำนั้นเป็นเรือของเราหรือไม่ แต่เราได้พยายามรักษาความเงียบสงบไว้เพื่อความปลอดภัย ในเวลาเช่นนั้นทุกคนในเรือใต้น้ำจะท้องนั่งเงียบ ๆ ไม่ทำเสียงอย่างหนึ่งอย่างใด และข้าพเจ้าเองแทบจะไม่กล้าหายใจ เพราะรู้สึกว่าการหายใจเป็นเสียงดังอย่างไม่น่าเชื่อ... บางทีไม่จำเป็นที่จะต้องพูดมากไปว่า เรือใต้น้ำนั้นร้อน ชีวิตน่าเบื่อหน่าย ไม่มีอะไรจะทำนอกจากนอน กิน และทอดลูกเต๋า เรานอนในเวลากลางวัน และตื่นในเวลากลางคืน เมื่อเวลาเรือลอยลำขึ้นมาเช่นนั้น ผู้โดยสารก็ได้รับอนุญาตให้ขึ้นไปบนดาดฟ้ารับอากาศบริสุทธิ์ได้... ข้าพเจ้ายังมีความรู้สึกจำได้อยู่ข้อหนึ่งคือ เมื่อสองกัลป์ของไทยจากเรือใต้น้ำนั้น ข้าพเจ้าจำได้ว่า ได้เห็นแผ่นดิน

อันเป็นที่รักของเราสวยงามมาก หากทรายขาวและมีกระท่อมคนหาปลาอยู่ มีต้นไม้เป็นอันมาก คำบอที่เราตั้งใจจะขึ้นบนนั้นรู้สึกว่ามีอายอยู่มาก ข้าพเจ้าไม่เคยไปในคำบอ นั้นเลย แต่ยังรู้สึกว่าที่นั่นเป็นแผ่นดินที่รักของเรา และมีคนร่วมชาติที่รักของเราอาศัยอยู่²

แผนการขึ้นบกประเทศไทยครั้งแรกนี้ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะไม่ได้รับสัญญาติดต่อจากฝ่ายที่มาคอยรับในประเทศไทย ดังนั้น เรือค่าน้ำและคณะเสรีไทยของนายปิ้วจึงต้องเดินทางกลับไปลังกา

เมื่อแผนการเรือค่าน้ำล้มเหลว สัมพันธมิตรก็หันไปหาวิธีใหม่ คราวนี้วางแผนส่งเสรีไทยเข้าประเทศโดยทางอากาศ ใช้เครื่องบินไปทิ้งพลร่ม ดังนั้นนายปิ้วและทีมจึงต้องกลับไปฝึกการโคจรร่มอีกครั้งที่อินเดีย

ในตอนนี้ นายปิ้วได้รับยศเป็นร้อยโทแห่งกองทัพบกอังกฤษ และถูกส่งเข้ามาโคจรร่มลงในประเทศไทย อย่างไรก็ตาม แผนการโคจรร่มครั้งแรกล้มเหลว เพราะนักบินไม่สามารถจะค้นหาตำแหน่งทิ้งพลร่มได้ เนื่องจากเป็นเวลากลางคืน แสงจันทร์ข้างขึ้นไม่สว่างพอ นายปิ้วเล่าถึงเหตุการณ์ตอนนี้ว่า

“เราสามคนก็นั่งรออยู่เหนือช่องกระโศกในเครื่องบิน พร้อมทั้งจะไถลตัวกระโศกลงในท่ามกลางความมืด ช่องที่ว่างนั้นอยู่บนพื้นเครื่องบิน มีประตูเปิดออกใกล้ตัวเครื่องของเครื่องบิน ช่องนั้นใหญ่พอที่จะให้ผู้กระโดด ไถลตัวลงไปได้พร้อมด้วยเครื่องหลังและร่มชูชีพที่อยู่บนหลัง ถ้าคำสั่ง “ลง” มีมาเมื่อใด เราก็จะ “กระโดด” ลงไปสู่ความมืด และไปสู่ยุทธการ เราคงได้นั่งอยู่ที่นั่น คือที่ขอบเหวนั้น เป็นเวลาประมาณหนึ่งชั่วโมง... ข้าพเจ้ารู้สึกว่า จะเป็นหนึ่งปี... คำนึงถึงชีวิตและมรณะ คำนึงถึงอนิจจาและอนัตตา และจากช่องกระโศกนั้น ลมเย็นกระโชกพัดเข้ามาอยู่ตลอดเวลา คงจะมีประโยชน์สำหรับจะทำให้เราแน่ใจว่า ที่ที่จะลง ไปนั้น ไม่ใช่ชนรก เพราะว่าไม่มีเปลวเพลิงอันร้อน มีแต่ลมเย็น เครื่องบินวนเวียนอยู่เรื่อย ๆ รู้สึกว่าจะไม่หยุด แต่ว่าคำสั่งให้เตรียมตัวกระโดด ไม่มีเข้าหูเราเลย ผลสุดท้ายมีผู้มาบอกไหลเบา ๆ และเราได้ยินว่าเลิกกันไต่ เพราะเหตุว่านักบินไม่สามารถจะหาที่ที่เราจะลงไปได้ แผนที่กั้นแถวและอากาศมืด พวกเรากำลังเดินทางกลับ ไปกัลกัตตา”³

² ปิ้ว อึ้งภากรณ์, “ทหารชั่วคราว,” คำพูดและข้อเขียน (รวมสาราน, 2511), หน้า 8-9.

³ เล่มเดียวกัน, หน้า 18-19.

จนกระทั่งการโคจรครั้งที่สองนั้นแหละ ทีมเสรีไทยทั้งสามคนจึงประสบความสำเร็จ และโคจรลงมาที่ทุ่งนาใกล้หมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดชัยนาท ซึ่งก็เป็นการลงผิดที่ที่กำหนดไว้ว่าจะลงไปป่า

ทีมเสรีไทยทั้งสามถูกจับกุมโดยเจ้าหน้าที่บ้านเมืองในเวลาต่อมา และถูกนำตัวส่งเข้ากรุงเทพฯ โดยมีข้อหาจกรกรรจ์ว่า ทรยศชาติและทำจารกรรม นายปวิญกล่าวไว้ว่า

“ต่อมาสักหนึ่งนาที่หลังจากข้าพเจ้า ไค้ยอมแพ้ เห็นมีประมาณ 30 คน เขมมัดมือข้าพเจ้า ค่ายผ้าขาวม้า ต่อ ไปนี่ก็เป็นเวลาที่ผู้จับข้าพเจ้าจะรู้สึกสนุก โดยตะโกนร้องส่งเสียงที่ฟังเอาศัพท์ไม่ได้ ข้าพเจ้า ไม่รู้ว่า เขาพูดว่าอย่างไรบ้าง เพราะต่างคนต่างก็พูดพร้อม ๆ กัน แต่คนที่ใกล้ข้าพเจ้าที่สุดดูเหมือนจะบอกข้าพเจ้าว่า ครอบครัวยกของข้าพเจ้าเป็นสัตว์ชั้นต่ำ และพ่อแม่ของข้าพเจ้าคงจะไม่แต่งงาน ซึ่งข้าพเจ้าเคราะห์ดีที่ยอมแพ้ มิฉะนั้น... ฯลฯ คนที่เขามาที่หลังเมื่อ ไค้เห็นแน่ชัดว่า มือของข้าพเจ้าถูกมัด โพล่หลังแล้ว ก็หาความสนุกได้ด้วยการตบที่ข้าพเจ้า และถือโอกาสสั่งสอนข้าพเจ้าด้วยถ้อยคำอันหยาบคาย... ข้าพเจ้า ไค้ยื่นเจ้าหน้าที่ถกเถียงกันอยู่บ้าง และรู้สึกว่ ความเห็นของเจ้าหน้าที่ในเรื่องข้าพเจ้านั้นแตกแยกกันออกเป็น 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าข้าพเจ้าเป็นนักโทษอุกฉกรรจ์ เป็นคนทรยศต่อชาติ พยายามทำลายชาติและฆ่าเพื่อนร่วมชาติด้วยกัน อีกฝ่ายหนึ่งรู้สึกจะเป็นจำนวนเท่า ๆ กันกับฝ่ายแรกมีความกรุณา และหลังจากที่ข้าพเจ้า ไค้บอกเขาโดยไม่ไค้บอกชื่อของข้าพเจ้าเองว่า ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนของรัฐบาลที่รัฐบาลส่งไปอังกฤษ เขาก็เชื่อข้าพเจ้า และตั้งคำถามข้าพเจ้าหลายข้อด้วยกันถึงเรื่องอนาคตและสถานะแห่งสงคราม”⁴

งานสำคัญของนายปวิญในครั้งนี้ก็คือ การติดต่อส่งข่าวทางวิทยุให้กับสัมพันธมิตรและนำจดหมายจากกองบัญชาการสัมพันธมิตรไปมอบให้ผู้ถือรหัสว่า “รูธ” ซึ่งก็คือนายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และเป็นหัวหน้าของเสรีไทยภายในประเทศ

นายปวิญทำการติดต่อกับสัมพันธมิตรอยู่จนกระทั่งถึงเดือนพฤษภาคม 2488 จึงได้รับอนุญาตให้กลับไปพักในอังกฤษ และก็ได้รับเลื่อนยศให้เป็นพันตรี

⁴ เด่มเดียวกัน, หน้า 30-31. โปรดดู ระคม สรรพพันธุ์ “พบคุณลุงบุญธรรม ปานแก้ว ผู้ช่วยชีวิตปวิญ อิงกากรณ์” ในภาคสามของหนังสือนี้

แห่งกองทัพอังกฤษเมื่อเดือนมิถุนายน 2488 (ได้เลื่อนเป็นร้อยเอกมาแล้วในเดือนกันยายน 2487)

✶ การไปอังกฤษคราวนี้ มีจุดหมายที่จะเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกให้เสร็จในระหว่างนั้นได้แต่งงานกับนางสาวมารีกาเรต สมิท ซึ่งเป็นเพื่อนนักศึกษากันมาตั้งแต่สมัยเรียนปริญญาตรี โดยฝ่ายหญิงศึกษามาทางสังคมวิทยา ซึ่งต่อมาได้อุทิศเวลาให้แก่งานสังคมสงเคราะห์ สามีภรรยาคู่นี้มีบุตรชายรวม 3 คน คือ จอน ไมตรี และใจตามลำดับ

วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่องเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการควบคุมตึก ได้เริ่มเขียนตั้งแต่ปี 2489 เขียนเสร็จและสอบปากเปล่าเสร็จในปลายปี 2491 แต่กรมสมทงการเมืองทำให้ต้องเลื่อนเวลารับปริญญาเอกมาเป็นปี 2492 ดังที่นายป๋วยได้เล่าไว้ว่า

“...เวลานั้น ทางการเมืองไทยโงะกันอย่างชวนเสียหยาว่า ผมได้โคจรเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อร่วมปฏิบัติหรือปฏิบัติซ้อน ฟัน้องทางกรุงเทพฯ เคือครือนใจ เขียนจดหมายไปบอกทางลอนคอนว่า อย่าเพิ่งเดินทางกลับจะเป็นอันตราย เพราะเพื่อนฝูงก็ถูกจับไปหลายคน ผมจึงเข้าหาศาสตราจารย์รอบบินส์ (Lionel Robbins) ขอล่าเพ็งให้มหาวิทยาลัยประกาศผลสอบได้ไ้ เพราะถ้าสอบได้ไ้แล้วก็ต้องเดินทางกลับ ถ้าเดินทางกลับตอนนั้นก็อาจจะอันตราย ศาสตราจารย์รอบบินส์บอกว่า หมอนี้พิกล ตั้งแต่ตั้งมหาวิทยาลัยมา มีแต่คนมาเร่งให้ประกาศผลสอบได้ไ้ นี้มาขอให้หน่วงไว้ แต่ท่านก็หน่วงให้หลายเดือน...”⁵

นักเรียนทุนรัฐบาลนั้นมีข้อผูกพันที่จะต้องกลับมารับราชการชดใช้ทุน แต่ข้อผูกพันดังกล่าวนี้ก็ยกเว้นสำหรับผู้ที่เป็นเสรีไทย นายป๋วย อึ้งภากรณ์ ก็อยู่ในข่ายนี้ เกียรติประวัติทางการศึกษาและทางการทหารระหว่างสงคราม ทำให้บริษัทธุรกิจเอกชนทั้งในและนอกประเทศหลายต่อหลายบริษัทเสนองานให้ทำ แต่นายป๋วยกลับตัดสินใจรับราชการดังที่เจ้าตัวได้กล่าวไว้ว่า

“... นอกจากจะเกิดเมืองไทย กินข้าวไทยแล้ว ยังได้รับทุนเล่าเรียนรัฐบาลไทย คือเงิน

⁵ ป๋วย อึ้งภากรณ์ “เรียนให้แก่ง,” *สันติประชาธรรม* (สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2516), เิงอรรถหน้า 128. (บทความเรื่องนี้ตีพิมพ์ในหนังสือนี้แล้ว)

ของชาวนาชาวเมืองไทย ไปเมืองนอก แล้วผูกพันใจว่าจะรับราชการไทยด้วย...”⁶

ปิ้ว อังภากรณ์ เข้ารับราชการในกรมบัญชีกลาง กระทรวงการคลัง ในปี 2492 ในขณะที่รัฐบาลกำลังดำเนินงานบูรณะและฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจ ด้วยการจัดสรร ทุนพื้นฐานของสังคม (infrastructure) ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนาเกษตรกรรม และอุตสาหกรรมต่อไป โครงการที่ดำรงจะดำเนินการก็มีโครงการเขื่อนเจ้าพระยา โครงการบูรณะโรงงานรถไฟ และโครงการขยายและปรับปรุงท่าเรือ โครงการเหล่านี้ล้วนต้องอาศัยเงินกู้จากต่างประเทศในการดำเนินการทั้งสิ้น และปิ้ว อังภากรณ์ก็ได้ร่วมอยู่ในคณะผู้แทนไทยซึ่งเดินทางไปเจรจาขอกู้เงินจากธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนาการ หรือที่เรียกกันทั่วไปว่าธนาคารโลก แม้จะเป็นเพียงข้าราชการชั้นผู้น้อย แต่ความรู้ความสามารถของนายปิ้ว ได้มีส่วนสำคัญไม่น้อยที่บันดาลให้การกู้เงินครั้งนั้นสำเร็จลุล่วงด้วยดี และความรู้ความสามารถอีกนั้นแหละ ที่ช่วยให้ได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่การงานในปี 2496 พร้อมกันนั้นก็ดำรงตำแหน่งกรรมการบริหารของสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ การที่ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ เหล่านี้ ปิ้ว อังภากรณ์ได้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบายการเงินและนโยบายการคลัง ซึ่งมีส่วนสำคัญในการช่วยฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองอย่างรวดเร็ว

เมื่อดำรงตำแหน่งรองผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยได้เพียง 7 เดือนเศษ มรสุมทางการเมืองก็โหมกระหน่ำปิ้ว อังภากรณ์อีกครั้งหนึ่ง เหตุเกิดจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ต้องการ “ซื้อ” สหธนาคารกรุงเทพจำกัด จากนายสัท มหากุณ แต่เนื่องจากธนาคารแห่งนั้นต้องเสียค่าปรับแก่ธนาคารแห่งประเทศไทยเป็นจำนวนหลายล้านบาท ด้วยเหตุที่ปฏิบัติฝ่าฝืนระเบียบของธนาคารแห่งประเทศไทย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และผู้มีอำนาจทางการเมืองในขณะนั้นต้องการให้ธนาคารแห่งประเทศไทยยกเลิกการปรับ แต่นายปิ้วไม่ดำเนินนโยบายสู่ตามลม จึงต้องออกจากตำแหน่งรองผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยในปลายปี 2496 นับเป็นผู้ดำรงตำแหน่งรองผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยในช่วงเวลาสั้นที่สุดในประวัติศาสตร์ของธนาคารกลางแห่งนี้*

⁶ เล่มเดียวกัน, หน้า 8.

*ปิ้ว อังภากรณ์ กล่าวถึงเรื่องนี้ใน *เหยี่ยวหลัง แลหน้า* (ศูนย์บัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2619) บันทึกความทรงจำเรื่องนี้นำมาตีพิมพ์ในหนังสือนี้แล้ว

ในระยะไล่เลี่ยกันต่อมานั้น พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ได้พยายามบีบบังคับให้กระทรวงการคลังและธนาคารแห่งประเทศไทยว่าจ้างบริษัทที่ตนมีผลประโยชน์เป็นผู้พิมพ์ธนบัตรไทย แทนบริษัทโรมัสเดอลารู จำกัด พระบริภัณฑ์ยุทธกิจ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในขณะนั้น ได้ตามความเห็นนายปิ้ว อึ้งภากรณ์ และส่งไปดูกิจการของบริษัทดังกล่าวในสหรัฐอเมริกา เมื่อไปถึง นายอลัน คัลเลส (ผู้อำนวยการคนแรก ขององค์การซี.ไอ.เอ. และเป็นพี่ชายของนายจอห์น ฟอสเตอร์ คัลเลส รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอเมริกันในสมัยประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์) ได้พยายามเกลี้ยกล่อมด้วยเหตุผลต่าง ๆ นานาให้ปฏิบัติตามข้อเสนอของ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ แต่นายปิ้วเห็นว่า บริษัทดังกล่าวหากมีการเป็นกิจจะลักษณะอันน่าเชื่อถือแต่ประการใดไม่⁷ จึงมีบันทึกถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง เสนอให้พิมพ์ธนบัตรไทยกับบริษัทโรมัสเดอลารู จำกัด ต่อไป

การขัดขวางผลประโยชน์ของผู้ทรงอิทธิพลทางการเมืองในช่วงแห่งยุคทมิฬของการเมืองไทยครั้งนี้ ยังผลให้สวัสดิภาพแห่งชีวิตหมดสิ้นไป นายปิ้วจึงติดต่อศาสตราจารย์เฟรดเดอริก เบนเนม (ซึ่งเคยเป็นอาจารย์ในสมัยที่เรียนอยู่ที่ London School of Economics) เพื่อไปทำวิจัย ณ Chatham House ในกรุงลอนดอน แต่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังขณะนั้นช่วยให้ได้รับตำแหน่งที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจการคลังประจำสถานเอกอัครราชทูตไทยในอังกฤษแทน นายปิ้วรับตำแหน่งนี้ในปี 2499 ในระหว่างปี 2499-2501 นอกจากจะทำหน้าที่เป็นผู้แทนกระทรวงการคลังแล้วยังมีส่วนช่วยให้ไทยขายดีบุกและยางพาราแก่อังกฤษและประเทศต่าง ๆ ในยุโรปได้มากขึ้น และเมื่อไทยได้เข้าเป็นสมาชิกสภาดีบุกระหว่างประเทศ (International Tin Council) นายปิ้วก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนประเทศไทยในสภาดังกล่าวและได้รับเลือกตั้งเป็นรองประธานสภาดีบุกระหว่างประเทศในปี 2501-2502 ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งผู้แทนไทยนี้ นายปิ้วได้แสดงความสามารถในการเจรจาให้สภาดีบุกระหว่างประเทศ เพิ่มโควตาการส่งดีบุกออกของไทย จาก 7.35% เป็น 8.8% จนเป็นผลสำเร็จ

⁷ บริษัทต่างตัวที่ติดต่อให้ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ เป็นนายหน้านี้ ได้วนกลับเข้ามาอีกครั้งหนึ่งในสมัยที่นายโชติ คุณะเกษม ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย จนเกิดเป็นกรณีอื้อฉาว

ในปี 2501 เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ทำการรัฐประหารได้สำเร็จ นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการสำนักงานประมาธ ซึ่งจัดตั้งขึ้นใหม่ ได้มีการปฏิรูปการงบประมาณ จนเป็นผลให้มีการออกพระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พ.ศ. 2502 และในปี 2502 นั้นเอง ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการสำนักงานเศรษฐกิจการคลัง ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังอีกตำแหน่งหนึ่ง

ในปลายปีเดียวกัน เกิดกรณีทุจริตเกี่ยวกับการพิมพ์ธนบัตร จนเป็นเหตุให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในขณะนั้น ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยด้วย ต้องออกจากตำแหน่งทั้งสอง และนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย โดยดำรงตำแหน่งนี้อยู่ 12 ปี จนถึงปี 2514 จึงได้ลาออกจากตำแหน่ง หลังจากที่เพียรพยายามลาออกหลายครั้งหลายครา⁸ นับเป็นผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้นานที่สุดในประวัติของธนาคารแห่งประเทศไทย

✧ ในระยะแรกเริ่มที่ดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย นายป๋วย ได้พยายามอย่างยิ่งยวด ที่จะทำให้มหาชนเชื่อถือระบบการธนาคารพาณิชย์ เพราะในปลายยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต่อเนื่องกับยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นักการเมือง ได้พยายามใช้อิทธิพลในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันบรรดาพ่อค้านักธุรกิจทั้งหลายก็พากันแสวงหาอิทธิพลทางการเมือง โดยการเข้าไปเกาะอยู่กับกลุ่มการเมืองต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอีกทอดหนึ่ง ในยุคดังกล่าวนี้ วิชาทกิจอิทธิพล ได้ผุดขึ้นเป็นอันมาก วิชาทกิจอิทธิพลเหล่านี้ได้อาศัยธนาคารพาณิชย์เป็นแหล่งเงินทุนในการรวบรวมอำนาจทางเศรษฐกิจ และแผ่ขยายสายใยของการผูกขาด ระบบการธนาคารพาณิชย์จึงเป็นระบบที่อ่อนแอ ซึ่งเป็นอันตรายต่อระบบเศรษฐกิจอย่างยิ่งและเป็นเหตุให้มหาชนขาดความเชื่อถือในระบบการธนาคารพาณิชย์ กรณีนายธนาคารศรีอยุธยา จำกัด สัมพันธ์กับผู้มีอำนาจทางการเมืองอาศัยบริษัทส่งเสริมเศรษฐกิจแห่งชาติ จำกัด นักรายการวังหลวงในปลายยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ดี กรณีนายธนาคารพาณิชย์นำเงินฝากของประชาชนไปใช้แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว จนเป็นเหตุให้ฐานะของธนาคารอ่อนแอ ดังกรณีธนาคารมณฑล จำกัด และธนาคารเกษตร จำกัด ก็ดี นับเป็นอุทาหรณ์ของความข้างต้นนี้

⁸ สันติประชาธรรม, หน้า 51.

ในฐานะผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ได้พยายามเสริมสร้าง ความมั่นคงให้เกิดขึ้นแก่ระบบการธนาคารพาณิชย์ ไม่เพียงแต่จะเป็นตัวการสำคัญในการออกพระราชบัญญัติธนาคารพาณิชย์ในปี 2505 ตลอดจนนำเทคนิคนโยบายการเงินที่สำคัญ ๆ ดังเช่น อัตราเงินสดสำรอง (legal reserve ratio) อัตราส่วนลด (rediscount rate) เป็นอาทิ มาใช้มากขึ้นแล้ว ยังได้พยายามชักจูงนายธนาคารพาณิชย์เป็นการส่วนตัว (moral suasion) เพื่อให้ธนาคารพาณิชย์ปฏิบัติตามกฎระเบียบ อันจำเป็นต่อการเสริมสร้าง ความมั่นคงของระบบการธนาคารพาณิชย์ อาวุธที่สำคัญในการนี้ ได้แก่ สุนทรพจน์ในงานเลี้ยงประจำปีของสมาคมธนาคารไทย สุนทรพจน์เหล่านี้มักจะเน้นถึงบทบาทและความรับผิดชอบของธนาคารพาณิชย์ที่มีต่อกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทย และวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมอันมิชอบของธนาคารพาณิชย์อย่างนุ่มนวล เช่น เคือนว่า “...รับฝากเงินเป็นระยะเวลาอันสั้น จะ ไปผูกพันให้กูเป็นระยะยาวเกินไปนักมิได้...”⁹ ต่อต้านการผูกขาดและการกักตุนสินค้าด้วยการกล่าวว่า “...ผู้ใดทำการที่จะ ทำให้ต้นทุนการผลิตสินค้าต่าง ๆ สูงขึ้นโดยเหตุอันมิชอบ ย่อมถือ ได้เสมือนผู้ที่ทำลายป่าไม้อันเป็นทรัพยากรของชาติ...”¹⁰ และคำนิพนธ์ธนาคารพาณิชย์บางธนาคารว่า “...บางธนาคารที่หวงตำแหน่งแชมป์เปี้ยน (คือ เช็คของลูกค้ากระต้อนมากที่สุด) ผมใคร่ขอวิงวอนให้ดำเนินการลดตำแหน่งแชมป์เปี้ยนให้ผู้อื่นครองเถิด ความเชื่อมั่นในธนาคารของท่านจะค่อย ๆ เพิ่มขึ้น...”¹¹ ดังนั้นเป็นต้น

สิ่งสำคัญยิ่งกว่าอื่นใดก็คือ การป้องกันมิให้นักการเมืองเข้าไปใช้อิทธิพลในการกำหนดนโยบายของธนาคารแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นสถาบันที่มีความสำคัญยิ่งยวดต่อการเงินการคลังของเศรษฐกิจของไทย และอาจสรุปได้โดยไม่ผิดนักว่า ตลอด 12 ปีที่ดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย องค์กรแห่งนี้ได้ปลอดพ้นจากอิทธิพลทางการเมืองโดยสิ้นเชิง ซึ่งมีผลสืบเนื่องมาจนกระทั่งทุกวันนี้¹² อนึ่ง นายป๋วยได้พยายามที่จะเรียกร่องมิให้นักการเมืองและข้าราชการเข้าไปมีผลประโยชน์ในธุรกิจ

⁹ คำพูดและข้อเขียน, หน้า 97.

¹⁰ เล่มเดียวกัน, หน้า 94.

¹¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 97.

*หมายถึง ปี 2519

การค้า และปฏิบัติตนเป็นเยี่ยงอย่างด้วย ในการกล่าวสุนทรพจน์ในการเลี้ยงอาหารค่ำประจำปี 2507 ของสมาคมธนาคารไทย นายปิ้วได้กล่าวเป็นกลอน ความตอนหนึ่งว่า¹²

“ยังจนใจไม่รู้ยู่หนึ่งข้อ	จอมพล ถ. ท่านแดงแจ้งเป็นเรื่อง
ท่านปรารมภ์หมกก็เห็นเด่นประเทือง	ว่าใครเฟื่องเป็นผู้ใหญ่ในราชการ
ตัวอย่างเช่นเป็นรัฐมนตรี	ไม่ควรมีการค้ำมาสมา
อย่าเกี่ยวข้องเที่ยวรับทำเป็นกรรมการ	สมาจารข้อนี้คือจริงเจียว
ผมสงสัยไม่แจ้งจิตกิจการค้า	หมายความว่ากิจการใดบ้างยังเฉลี่ย
กิจการคารท่านผู้ใหญ่จะไม่เกี่ยว	หรือจะเหนียวรั้งไว้ไม่นับค้า”

สุนทรพจน์ข้างต้นนี้ได้มีผลให้จอมพลถนอม กิตติขจร ลาออกจากตำแหน่งกรรมการธนาคารพาณิชย์สองแห่ง ยกเว้นธนาคารทหารไทย จำกัด และมีบันทึกเรียกร้องให้รัฐมนตรีร่วมคณะปฏิบัติตามด้วย

นอกเหนือจากงานในตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยแล้ว นายปิ้ว อิงภากรณ์ ยังได้มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก โดยการดำรงตำแหน่งในหน่วยงานและคณะกรรมการที่สำคัญหลายชุด ไม่ว่าจะเป็นสำนักงานส่งเสริมการลงทุน สภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ คณะกรรมการจัดวางท่อระบายน้ำและสิ่งโสโครก และอื่น ๆ การอุทิศตนทำงานให้แก่ชาติบ้านเมืองอย่างจริงจังจนเป็นที่เลื่องลือได้เป็นเหตุให้ได้รับรางวัลรามอน แมกไซไซ ในปี 2508

งานที่นายปิ้วให้ความสนใจอย่างมากก็คือ การพัฒนาชนบท และการจัดการศึกษา นายปิ้วเชื่อว่า การพัฒนาชนบทไม่เพียงแต่จะเป็นบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของรัฐบาลเท่านั้น หากทว่าเอกชนยังสามารถและควรมีบทบาทด้านนี้ด้วย ความเชื่อดังกล่าวนี้ยังผลให้นายปิ้วได้มีบทบาทในการก่อตั้งมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย และโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง ส่วนในด้านการศึกษา นายปิ้วได้มีบทบาทสำคัญในการเร่งเร้าให้สภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติให้ความสนใจในการพัฒนาการศึกษา โดยรวบรวมผู้ที่เกี่ยวข้องกับวงการศึกษามาร่วมกันศึกษาถึงปัญหาของระบบการ

¹² เล่มเดียวกัน, หน้า 109.

ศึกษาที่เป็นอยู่ และจัดทำข้อเสนอเกี่ยวกับโครงการกู้เงินเพื่อพัฒนาการศึกษาระหว่างปี 2508 - 2513 ข้อเสนอดังกล่าวนี้ คณะกรรมการบริหารสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติได้รับหลักการในปี 2506 และโครงการสำคัญที่ริเริ่มขึ้นก็คือ โครงการพัฒนาอาชีวศึกษา และโครงการโรงเรียนมัธยมแบบประสม โดยเฉพาะโครงการแรกนั้น ธนาคารแห่งประเทศไทยได้ให้เงินกู้ร่วมกับธนาคารโลก ความสนใจงานด้านการศึกษาได้เป็นเหตุให้นายปิวยตอบรับตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี 2507 ในทันทีที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ อธิการบดีในขณะนั้น ทรงเสนอตำแหน่งให้ และพร้อมกันนั้น ก็ขอลาออกจากตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย แต่ถูกยับยั้งโดยนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น

เมื่อมาดำรงตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ นายปิวย อังภากรณ์ ได้พยายามปฏิรูปรงานที่สำคัญสองด้านด้วยกัน งานด้านหนึ่งได้แก่การปรับปรุงหลักสูตรปริญญาตรี ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นการสังคายนาครั้งยิ่งใหญ่ อันเป็นรากฐานสำคัญของการศึกษาเศรษฐศาสตร์ในมหาวิทยาลัยแห่งนั้นจนทุกวันนี้ งานอีกด้านหนึ่งได้แก่ การผลิตอาจารย์ ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยนั้น ท่านผู้นี้ได้ใช้วิธีกวาดนักเรียนหัวกะทิในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย แล้วส่งไปศึกษาต่อยังประเทศต่าง ๆ เพื่อกลับมาทำงานในสถาบันสำคัญแห่งนั้น ครั้นเมื่อมาดำรงตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ก็ใช้วิธีเดียวกัน แต่คราวนี้ข้อจำกัดมีมากกว่า เนื่องจากคนที่มิให้เลือกนั้นมีน้อยกว่า และมีความยากลำบากมากกว่าที่จะพิจารณาว่า ใครมีฉันทะทางวิชาการและรักงานสอนหนังสือมากน้อยแตกต่างกันอย่างไร การเร่งผลิตอาจารย์ได้ยังผลให้จำนวนอาจารย์ประจำซึ่งมีอยู่เพียง 4 คน ในปีการศึกษา 2507 เพิ่มขึ้นเป็นประมาณ 90 คน ในปีการศึกษา 2518 นอกเหนือจากการปรับปรุงหลักสูตรและการผลิตอาจารย์แล้ว ได้มีการขยายการศึกษาหลักสูตรปริญญาโท ซึ่งสอนเป็นภาษาอังกฤษ โดยเริ่มตั้งแต่ปีการศึกษา 2511 เป็นต้นมา แต่ที่สำคัญยิ่งกว่าก็คือ การริเริ่มโครงการบัณฑิตอาสาสมัคร ซึ่งส่งบัณฑิตในสาขาวิชาต่าง ๆ ออกไปทำงานในชนบท

สิ่งที่ปิวย อังภากรณ์ ย้ำอยู่เสมออีกคือ ความเป็นธรรมในสังคม และเสรีภาพของประชาชน ดังปรากฏในคำบรรยายและปาฐกถาต่างกรรมต่างวาระกันอยู่เนื่อง ๆ ดังเช่นเมื่อกล่าวถึงความ เป็นธรรมในสังคม ได้เคยกล่าวว่

“...ในการพิมพ์รายได้นั้น ไม่ควรที่จะให้คนมี มือนเกินไ้หนัก และไม่จำเป็นที่จะต้องให้คนจน อดลงไปมาก... สุกาษิตของแมกไซไซที่ว่า ถ้าใครเกิดมามีน้อย บ้านเมืองพึงให้มาก ๆ เป็นสุกาษิตซึ่งควรจะมีประจำใจไว้...”¹³

แม้พื้นฐานทางการศึกษาจะเน้นหนักทางด้านเศรษฐศาสตร์ แต่นายปิ้วก็แตกต่างจากนักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ส่วนใหญ่ ทั้งในด้านความคิดและความประพฤติ ทางด้านความคิด การวิเคราะห์ปัญหาเศรษฐกิจต่างๆของนายปิ้วมิได้คำนึงถึงเฉพาะแต่ปัจจัยทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว แต่ให้ความสำคัญกับปัจจัยที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ (non-economic factors) อย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเป็นมนุษย์และจริยธรรม ดังที่เคยกล่าวไว้ว่า

“ในการพัฒนาประชาชาติ ข้อที่ควรคำนึงก็คือ ประชาชาติประกอบด้วยประชาชนที่เป็นมนุษย์ และมนุษย์แตกต่างกับสัตว์เครื่องานหรือตุ๊กตาของเล่น อยู่ที่มนุษย์สามารถใช้สมองใช้ความคิดสามารถช่วยตัวเองได้ ฉะนั้น วิธีพัฒนาชุมชนด้วยการลงทุนน้อยและได้ผลมากก็คือ วิธีที่จะช่วยให้มนุษย์ประชาชนนั้นสามารถช่วยตัวเองได้อย่างดี กล่าวคือ ผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในส่วนกลางคือ รัฐบาล จำเป็นจะต้องเคารพในความเป็นมนุษย์ของเอกชน...”¹⁴

หรือความอีกตอนหนึ่งว่า

“...ถ้าเราจะเรียนเป็นนักเศรษฐกิจ จะเรียนแต่เพียงเศรษฐศาสตร์ก็คงจะพอ แต่เราจะเรียนเป็นบัณฑิต เพื่อให้ได้ปริญญาเศรษฐศาสตรบัณฑิต วิทยาลัยบัณฑิตย่อมต้องพิจารณาเรื่องทั่วๆ ในกรอบแห่งความเป็นจริง และความเป็นจริงแห่งสังคมศาสตร์นั้นย่อมสัมพันธ์กันเป็นลูกโซ่ จะพิจารณาเศรษฐกิจใด ๆ หาได้ไม่...”¹⁵

ตลอดชีวิตของการรับราชการ นายปิ้วได้เน้นอยู่เสมอว่า ความรับผิดชอบทางจริยธรรมเป็นสิ่งจำเป็นในการพัฒนาประเทศ และกล่าวเน้นถึงธรรมะทางเศรษฐ-

¹³ คำพูดและข้อเขียน, หน้า 260 - 261.

¹⁴ เล่มเดียวกัน, หน้า 139.

¹⁵ “เศรษฐศาสตร์บัณฑิตที่พึงปรารถนา,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (ตุลาคม 2506).

กิจ ดังปรากฏในหนังสือ *เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย* (2498) ซึ่งเขียนร่วมกับคุณหญิงสุภาพ ศศสุนทร ได้อุทิศเนื้อหาหนึ่งบทสำหรับกล่าวถึงเรื่องนี้โดยเฉพาะ และสำหรับผู้ที่ใกล้ชิดฉันมักจะได้อินท่านผู้นี้กล่าวอยู่เนื่อง ๆ ว่า

“ในการแสวงหาสังขรณ์และใช้วิชาความรู้ของเรา นักเศรษฐศาสตร์ไม่เพียงแต่จักต้องรอบรู้และสามารถเท่านั้น แต่เราจะต้องซื้อสัตย์สุจริต และซื้อสัตย์พอที่จะเรียกร้องให้ผู้อื่นซื้อสัตย์อีกด้วย”

นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ อาจเป็นนักเศรษฐศาสตร์คนหนึ่ง ในจำนวนไม่กี่คนของโลกวัตถุนิยมทุกวันนี้ที่ “ซื้อสัตย์พอที่จะเรียกร้องให้ผู้อื่นซื้อสัตย์” และที่ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย ในขณะที่นักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่จำนวนมากไร้ศีลธรรมจรรยาและแสวงหาอำนาจลาภยศสักการะ เพียงเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่จะมาสนองความต้องการทางตัณหา ดังที่มีผู้กล่าวถึงท่านผู้นี้ว่า

“คร.ป๋วย เป็นแบบอย่างแห่งผู้ใช้ชีวิตง่าย ๆ ผู้คนเคยจะยืนยันได้ว่า ตลอดเวลาหลายปีที่ผ่านมา สภาพชีวิตของบุคคลผู้นี้มีได้คิดแผนแตกต่างกว่าเมื่อหลายปีก่อนเลย ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองใหม่ ๆ หลายคนคงจำได้ว่า ท่านสวมใส่กางเกงผ้าเสดส์ปอยท์เป็นประจำตลอดเวลาหลายปี จนกระทั่งผ้าประเภทดังกล่าว ไม่มีผู้ผลิตหรือมีราคาสูง จึงหันมาใช้ผ้าธรรมดาที่จำหน่ายทั่วไป นาฬิกาข้อมือที่ใช้อยู่ก็เป็นนาฬิกาเรือนเหล็ก และเป็นเรือนเดียวกับที่ใช้นานับสิบปี ในด้านอาหารการกินก็เช่นกัน นิยมอาหารแบบพื้น ๆ ที่เคยชอบแต่ครั้งยังเป็นนักเรียน เช่น ก๋วยเตี๋ยว ข้าวแกง ข้าวต้มกับ (ข้าวต้มก๊วย)...”¹⁶

การใช้ชีวิตเรียบง่ายและการดำรงอยู่อย่างง่าย ๆ คงเป็นผลจากแนวความคิดพื้นฐานของนายป๋วยที่ว่า เสรีภาพเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นของความเป็นมนุษย์ของปัจเจกชน ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า

“เสรีภาพเป็นเนื้อดิน อากาศ และปุ๋ย ที่จะทำให้พฤษชาติแห่งความคิดเจริญเติบโตใหญ่ขึ้นได้ และเมื่อความคิดนำไปสู่อุดมคติ อุดมคติจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลในสังคมสามารถใช้ความคิดอย่างเสรี ปราศจากพันธนาการของจารีตประเพณี หรืออภินิหารหนึ่ง เราต้อง

¹⁶ ศุกรเลิศ, “ด้วยความรักและระลึกถึง,” วารสาร ธปท. ปรัชณี (มีนาคม 2516).

สนับสนุนให้มนุษย์แต่ละคนใช้ความคิดอย่างมีเสรีภาพ ชนิดที่ไม่ต้องพึ่งหวาดหวั่นว่าจะเป็นการคิดนอกกรอบนอกทาง นั่นแหละจึงจะเป็นการสนับสนุนอุดมคติให้ถือกำเนิดได้ แม่น้ำลำห้วยยังเปลี่ยนแนวเดินได้ สมอมนุษย์อันประเสริฐจะแหวกแนวบ้างมิได้หรือ ในเมื่อไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อสังคม...”¹⁷

การเกิดทุนเสรีภาพทำให้ผู้ใกล้ชิดคุ้นเคยมักได้ยินนายป๋วยวิพากษ์วิจารณ์ระบบการปกครองของสหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีนอยู่เนือง ๆ

โดยมาตรฐานตะวันตก ป๋วย อึ้งภากรณ์เป็นนักเสรีนิยม โดยมาตรฐานของฝ่ายขวาในเมืองไทย ป๋วย อึ้งภากรณ์เป็นนักสังคมนิยม และที่ชาวจัดหน้อยก็อาจตีตรานายป๋วยว่าเป็น “คอมมิวนิสต์” แต่สำหรับฝ่ายซ้ายสุด ป๋วย อึ้งภากรณ์เป็นเพียงนักเสรีนิยมที่รักความเป็นธรรม ผู้ซึ่งยังคงต้องการรักษาธำรงไว้ซึ่งชนชั้นแห่งคน ไม่ว่าจะมีการตีตราป๋วย อึ้งภากรณ์อย่างไร ป๋วยก็ยังเป็นป๋วยที่รักความเป็นธรรม ป๋วยที่ต้องการเห็นเมืองไทยเปลี่ยนแปลงโดยสันติวิธี และป๋วยที่ยึดหลัก “ธรรม คือ อำนาจ” มิใช่ “อำนาจ คือ ธรรม” ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมส่วนตัว และข้อเขียนใน “จดหมายนายแจ่ม เข็นยิง” และ “บันทึกประชาธรรมโดยสันติวิธี”

ว่ากันด้วยมาตรฐานของคนรุ่นใหม่ ป๋วย อึ้งภากรณ์มีความสำนึกทางการเมืองซ้ากว่าปกติ เพราะกว่าจะรู้เคียงสากก็ต่อเมื่อเดินทางไปศึกษาต่อที่อังกฤษในปี 2481 ซึ่งอายุปาเข้าไป 22 ปีแล้ว ดังที่เจ้าตัวได้เขียนไว้ว่า

“...ผมเองไม่ได้มีเคยสวามิภักดิ์ต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ นัก ในกาเรียนปริญญาก็เล่าเรียนไปด้วยความสนใจกับบทเรียนอย่างธรรมดา ไม่ได้คิดอะไรนอกเหนือจากนั้นไปในการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศหรือในเรื่องสไทรกัที่โรงเรียน¹⁸ ผมมีบทบาทเพียงแบบไทยมุง คือ คอยมุงดูเขา สนุกดี ไม่ได้สำนึกว่า มีความสำคัญอย่างไร...”¹⁹

¹⁷ อุดมคติ (มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2517), หน้า 15.

¹⁸ หมายถึงโรงเรียนอัสสัมชัญ นักเรียนได้เรียกร้องให้หยุดเรียนในวันพิธีพุทธศาสนา ให้มีเครื่องแบบนักเรียน ฯลฯ ทางโรงเรียนให้อำนาจลงโทษนักเรียนให้อยู่ในระเบียบวินัย ทางฝ่ายนักเรียนได้ตอบด้วยการไม่เข้าห้องเรียน

¹⁹ “แตกเนื้อหนุ่มเมื่อ 2475,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์ (มิถุนายน 2515). บทความเรื่องนี้ตีพิมพ์ในหนังสือนี้แล้ว

แต่มาภายหลัง ก็ได้พบเรียนว่า

“...เรื่องของบ้านเมือง เป็นเรื่องที่สำคัญแก่ชีวิต อิศราภาพของคนและชาติเรามาก... ถ้ารักจะให้หลุดแห่งชีวิตของประชาชาติไทยเคลื่อนสูงขึ้นไป โดยไม่ทิ้งเสถียรภาพ ไม่มีทางอื่น ต้องร่วมกันมาก ๆ เลิกลัทธิไทยมุง ไทยบ่น ไทยมุงบ่นเสีย ชวนกันย้ายสังกัดเป็นไทยสนไทยร่วม ไทยเรียกร้อง แล้วไทยจะเจริญ...”²⁰

มรสุมทางการเมืองได้เข้ามาแผ้วพานชีวิตของป๊วย อึ้งภากรณ์โดยตลอด แม้เมื่อจบปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยลอนดอน ก็ต้องร้องขอให้ทางมหาวิทยาลัยเลื่อนการประกาศผลสอบ เหตุเนื่องด้วยมีข่าวลือในเมืองไทยว่า นายป๊วยวางแผนปฏิวัติ ครั้นกลับมารับราชการในเมืองไทย ทั้ง ๆ ที่อยู่ในฐานะที่จะเสพสุขในต่างแดนได้อย่างสบาย ก็ต้องเผชิญกับอำนาจมืดและอิทธิพลทางการเมือง จนต้องจากเมืองไทยไปทำงานอยู่ในอังกฤษ เพื่อหลีกเลี่ยงภัยที่ถูกคามสวัสดิภาพแห่งชีวิต ภายหลังเมื่อกลับสู่เมืองไทยอีกครั้งหนึ่ง ได้อุทิศชีวิตเพื่อประโยชน์สุขของสังคมโดยส่วนรวม เพียรพยายามร่วมกับมิตรสหายที่จะป้องกันการฉ้อราษฎร์บังหลวงและการใช้อำนาจในทางมิชอบของนักการเมืองและข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งประสบผลสำเร็จในบางกรณี และล้มเหลวหลายต่อหลายกรณี เจตจำนงที่จะป้องกันการฉ้อราษฎร์บังหลวงยังผลให้นโยบายของธนาคารแห่งประเทศไทยเป็นนโยบายจารีตนิยม ในช่วง 12 ปีที่ดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย เงินสำรองระหว่างประเทศได้เพิ่มขึ้นเป็นอันมาก ธนาคารแห่งประเทศไทยไม่ยอมให้นักการเมืองแตะต้องเงินสำรองส่วนนี้ อันเป็นเหตุให้นักเศรษฐศาสตร์เป็นจำนวนมากโจมตีว่า ธนาคารแห่งประเทศไทยมิได้นำเงินสำรองระหว่างประเทศมาใช้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศเท่าที่ควร²¹ แต่ประสบการณ์จากชีวิตการสอนให้นายป๊วยซาบซึ้งว่า หากเริ่มปล่อยให้ให้นักการเมืองเข้ามาแตะต้องเงินสำรองระหว่างประเทศเมื่อใด หายนภัยทางเศรษฐกิจย่อมเกิดขึ้นเมื่อนั้น ด้วยเหตุนี้เองนายป๊วยจึงมักจะเสนออยู่เสมอว่า ควรจะกู้เงินจากองค์การเงินทุนระหว่างประเทศแทนการ

²⁰ เล่มเดียวกัน.

²¹ อาทิเช่น นิมิตร นนทพันธุ์วาทย์, “นโยบายเกี่ยวกับอัตราแลกเปลี่ยนของไทย,” *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 5 เล่มที่ 2 (ตุลาคม 2518 - มกราคม 2519).

ใช้เงินสำรองระหว่างประเทศ เพราะนอกจากจะเป็นการระดมเงินทุนจากภายนอกประเทศแล้ว ยังได้ประโยชน์ทางวิชาการอีกด้วย เพราะองค์การที่จะอนุมัติเงินกู้ให้ นั้นจะต้องเข้ามาสำรวจสภาพการณ์เศรษฐกิจและประเมินประโยชน์สุทธิที่สังคมจะได้จากโครงการนั้น ๆ นอกจากนี้ การฉ้อราษฎร์บังหลวงยังมีน้อยกว่าด้วย เนื่องจากการก่อสร้างและการซื้ออุปกรณ์ครุภัณฑ์ ใช้วิธีการประมูลระหว่างประเทศ แต่ดูเหมือนว่า นายป๋วยจะมีได้ระแวงแม้แต่น้อยว่า ความช่วยเหลือระหว่างประเทศเป็นเครื่องมือของจักรวรรดินิยมสมัยใหม่ ความไม่ไว้วางใจนักการเมือง ทำให้นายป๋วยมีความคิดว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทใดก็ตาม ที่เอกชนสามารถดำเนินการได้ รัฐไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว ดังที่เคยกล่าวไว้ว่า

“ผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในส่วนกลาง คือ รัฐบาล จำเป็นจะต้องเคารพในความเป็นมนุษย์ของเอกชน เคารพในศักดิ์และสิทธิ์แห่งเอกชน ที่จะริเริ่มดำเนินการได้ด้วยตนเอง ที่จะดำเนินการของเขาไปได้ โดยปราศจากข้อกีดขวางในทำนองถูกเบียดเบียนแข่งขันหรือห้ามปรามด้วยเอกสิทธิ์อันไม่ชอบธรรม...”²²

มรสุมทางการเมืองโหมกระหน่ำอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเดินทางไปพบนายปรีดี พนมยงค์ ในปี 2513 หลังจากที่มิได้พบปะกันเป็นเวลานานนับสิบปี อริของนายปรีดีและผู้ที่อยู่ฉาน นายป๋วยต่างรุมเล่นงานนายป๋วย และโจมตีว่า เป็นสมุนรับใช้ของนายปรีดี ผู้รับแผนเข้ามาก่อความสงบในเมืองไทย แต่มรสุมทางการเมืองที่หนักยิ่งกว่าคราวนั้น ก็คือ เมื่อคณะปฏิวัติทำการรัฐประหารตัวเองในเดือนมิถุนายน 2514 และเลิกล้มการปกครองระบบประชาธิปไตย เป็นเหตุให้นายป๋วย ภายใต้นาม “นายเข้ม เข็นยี่ง” ซึ่งเป็นชื่อรหัสเมื่อครั้งเป็นเสรีไทย เขียนจดหมายถึงจอมพลถนอม กิตติขจร (พีท่าน) วิงวอน “...ให้โปรดได้เร่งให้มีกติกากำหนดขึ้นขึ้นเถิดโดยเร็วที่สุด... โปรดอำนวยให้ชาวบ้านไทยเจริญมั่งคั่ง เสรีภาพตามหลักประชาธิปไตย สามารถเลือกตั้งสมาชิกขึ้นโดยเร็ว...”²³ แม้จะเป็นการวิงวอนขอ “กติกากำหนดขึ้น” แต่ในแง่ของชนชั้นผู้ปกครอง นี่เป็นการตบหน้าอย่างแรง สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ ชื่อของ “นายเข้ม” ปรากฏขึ้นครั้งแรกในช่วงที่ไทยสูญเสียเอกราชอธิปไตย

²² คำพูดและข้อเขียน, หน้า 139.

²³ สันติประชาธรรม, หน้า 57.

การกลับมาใช้ชื่อ “นายเข้ม” อีกครั้งหนึ่ง อาจเป็นเพราะนายป่วยเห็นว่า การใช้อำนาจเผด็จการของคณะปฏิวัติทำให้ประชาชนขาดไร้เสรีภาพ ไม่แตกต่างไปจากคราวที่ญี่ปุ่นเข้ายึดไทย แม้ว่า “จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง” จะมีส่วนเกื้อหนุนให้ผู้ฝึกฝืนเสรีภาพกล้าเรียกร้องเสรีภาพมากขึ้น แต่ในอีกแง่หนึ่ง ข้อเขียนดังกล่าวก็กลายเป็นข้ออ้างของฝ่ายเผด็จการที่จะใช้กำจัดนายป่วยเสีย และอีกครั้งหนึ่งที่มีภัยคุกคามสวัสดิภาพแห่งชีวิต จนเป็นเหตุให้นายป่วยต้องซ่อนหนังสือ ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ต่อไปอีกหนึ่งปี แต่ถึงกระนั้นก็ตามเสียงข่มขู่เอาชีวิตก็ยังดังถึงอังกฤษ และด้วยเหตุดังนั้น จึงได้ลาออกจากตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และที่ปรึกษากระทรวงการคลังในเดือนสิงหาคม 2515 ดังข้อความในจดหมายที่มีถึงอาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ว่า “วันนี้ ผมได้เขียนใบลาออกจากตำแหน่งคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์แล้ว เพราะมาคำนี้กันว่า ลาออกเสียดีกว่าที่จะถูกให้ออก...” อย่างไรก็ตาม ในเดือนกุมภาพันธ์ 2516 นายป่วยได้เดินทางแวะเข้ามาเมืองไทยดังรายละเอียดปรากฏในบันทึก “ไปกรุงเทพฯ 9 - 18 กุมภาพันธ์ 2516”²⁴ และภายหลังจากปฏิวัติวัฒนธรรมตุลาคม 2516 จึงกลับมาเป็นศาสตราจารย์พิเศษประจำคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และรับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยแห่งนั้นในเดือนกุมภาพันธ์ 2518 เป็นต้นมา หลังจากที่กรรมการสภามหาวิทยาลัยแห่งนั้นหลีกเลี่ยงที่จะเอ่ยชื่อนายป่วยทุกครั้งที่มีการสรรหาอธิการบดี

ป่วย อึ้งภากรณ์ มีความฝันที่จะเห็นสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสันติไปสู่สังคมที่มีความเป็นธรรมมากขึ้น และไปสู่สังคมที่ประชาชนมีเสรีภาพอย่างสมบูรณ์ อาจจะไม่ผิคนักที่จะกล่าวว่า การอุทิศตนทำงานเพื่อส่วนรวมตลอดชีวิตที่ผ่านมา นี้แม้ในยามเผ่าชราและสังขารร่วงโรยปานนี้ ทั้งๆที่มีโอกาสจะเสพสุขในชีวิตบั้นปลายเพียงชนชั้นกระฎุมพีทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อให้สังคมในโลกแห่งความฝันกลายเป็นสังคมในโลกแห่งความเป็นจริง แต่สันติประชาธรรมจะเกิดขึ้นอย่างไร กระแสธารแห่งประวัติศาสตร์เท่านั้นที่จะบอกเราได้

²⁴ สันติประชาธรรม, หน้า 75 - 82.

ประวัติการทำงานของนายป๋วย อึ๊งภากรณ์

ชาติ : ปี 2459 จังหวัดพระนคร

ก. เกียรติประวัติทางการศึกษา

2480	ธรรมศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2484	ปริญญาตรีทางเศรษฐศาสตร์ เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง London School of Economics มหาวิทยาลัยลอนดอน
2492	ปริญญาเอก London School of Economics มหาวิทยาลัยลอนดอน

ข. เกียรติประวัติทางการงาน

2476 - 2480	ครูโรงเรียนอัสสัมชัญ
2480 - 2481	ล่ามอาจารย์ฝรั่งเศส มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ การเมือง
2485 - 2488	รับราชการในกองทัพแห่งสหราชอาณาจักร เพื่อทำงาน ให้ขบวนการเสรีไทย
2492 - 2499	เศรษฐกร ประจำกระทรวงการคลัง
2496	รองผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย
2499 - 2502	ที่ปรึกษาเศรษฐกิจการคลัง ประจำสถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงลอนดอน
2501 - 2503	ผู้อำนวยการสำนักงานงบประมาณ สำนักนายกรัฐมนตรี
2503 - 2505	ผู้อำนวยการสำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวง- การคลัง
2502 - 2514	ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย
2507 - 2515	คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2510 - 2515	ที่ปรึกษากระทรวงการคลัง

- 2514 - 2516 อาจารย์พิเศษ University College (ต่อมาเปลี่ยนชื่อ
เป็น Wolfson College) มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์
- 2516 - 2517 ที่ปรึกษาเศรษฐกิจของรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์
- 2518 - 2519 อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ค. เกียรติประวัติทั่วไป

1. ศาสตราจารย์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2. สมาชิกกิตติมศักดิ์ London School of Economics มหาวิทยาลัยลอนดอน
3. สมาชิกกิตติมศักดิ์ สยามสมาคม
4. รางวัลแมกไซไซ ประจำปี 2508 สาขาบริการสาธารณะ
5. ผู้ว่าการกิตติมศักดิ์ International Development Research Centre นครออกตาวา แคนาดา
6. กรรมการ Board of Trustee, International Council for Educational Development นครนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา
7. ประธานมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์
8. กรรมการ Board of Trustee, East-West Center มหาวิทยาลัยฮาวาย สหรัฐอเมริกา
9. กรรมการ Board of Trustee, International Food Policy Research Institute; Washington D.C.
10. กรรมการ Board of Trustee, Asian Institute of Technology, กรุงเทพมหานคร

ง. เครื่องราชอิสริยาภรณ์

1. Member of the Order of the British Empire, 2488
2. มหาวชิรมงกุฎไทย 2505
3. มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก 2507
4. ทูตียจุลจอมเกล้าวิเศษ 2508